

Cetatea Chilia. Aspecte istorico-arhitecturale, autor Mariana Șlapac

Căutarea și descoperirea orașelor dispărute este un vis al istoricilor și arheologilor din toate timpurile și de pe toate meridianele, de la Troia lui Homer și Atlantida lui Platon, până la Sicambria și la capitalele fostelor regate medievale din Asia de Sud-Est și America de Sud. La noi este destul să amintim orașul Helios al geților din Câmpia Munteană „vizitată” de Alexandru Macedon în 335 î.d.Hr., capitalele lui Dromichaites și Burebista, Kreuzburg al Cavalerilor Teutoni din Țara Bârsei în 1225, Vicina dunăreană

și cetățile Milcovia și Crăciuna din sudul Moldovei. Chilia («Troia românească», un calificativ vădit exagerat) face și ea parte din această categorie, dar paradoxal, amplasarea ei aproximativă pe teren nu a rămas necunoscută. Căci, așa cum dovedește, în urma unei analize critice a tuturor izvoarelor editate și inedite cunoscute până astăzi, autoarea acestei cărți, avem nu mai puțin de patru locații propuse specialiștilor: Chilia Veche și Chilia Nouă pe de o parte, Vâlcovul și Periprava pe de alta.

Mariana Șlapac se înscrie astfel într-o adevărată pleiadă de arhitecți interesați de istoria disciplinei lor (cam puțini, din păcate, dar de mare valoare), profesioniști care au adus contribuții importante la cunoașterea monumentelor mai ales religioase, dar și laice din România: George Balș (1868-1934), Nicolae Ghica-Budești (1869-1943), George Matei Cantacuzino (1899-1960), Grigore Ionescu (1904-1992), Gheorghe Curinschi Vorona (1925-1996), plus istoricii Gheorghe (Tamino) Cantacuzino (1937-2019) și Ionel Căndea (n.1949) ș.a., ca să amintim doar pe cei mai cunoscuți, mie cel puțin. Interesul deosebit al lucrării de față este integrarea obiectului de studiu – cetatea și orașul Chilia-Licostomo în evoluția

lor istorico-arhitecturală – în disciplina *castelologiei militare*, prea puțin dezvoltată la noi până recent, și care își găsește aici o solidă aplicare pe teren. Este vorba în special de cetățile din Moldova, pe care autoarea le studiază de câteva decenii începând cu Cetatea Albă (1998) și continuând cu cetățile medievale din toată Moldova în secolele XIV-XVI (2004), cetățile bastionare din secolele XVII-XIX (2016) și în sfârșit, *last but not least*, castelologia comparată, studiu asupra arhitecturii de apărare a Moldovei între Occident și Orient (2020).

Cartea despre Chilia reprezintă deci încununarea unor eforturi de cunoaștere și înțelegere a arhitecturii militare moldovene în cadrul raporturilor dintre Orient și Occident, o dimensiune proprie a acestei țări românești în contrast izbitor cu sărăcia izvoarelor și a monumentelor similare din Muntenia medievală. Moldova și-a păstrat zestrea de cetăți din secolele XIV-XVI, cele mai importante fiind, desigur, cele de pe Nistru de la Hotin la Cetatea Albă care au înfruntat veacurile și războaiele cu vecinii de la Răsărit și de la Miază-Zi. În acest context, Chilia beneficiază acum de o monografie pios închinată aniversării a 125 de ani de la publicarea lucrării de tinerețe a lui Nicolae Iorga *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe* apărută, așa cum se precizează pe foaia de titlu (singura valabilă), în 1899.

Discuția localizării cetății și orașului medieval constituie materia primului capitol în care găsim definiția exactă a complexului de așezări urbane portuare alcătuit din câteva localități cu funcții bine definite: militare, administrative, comerciale, de depozitare, etc., situate pe segmentul navigabil al brațului Licostomo (în grecește „gura lupului”, de unde și toponimul Vâlcov, de la „lup” în slavă) – Chilia. Ceea ce impresionează de la bun început este bogăția surselor și bibliografia în mai multe limbi pe care le-a folosit autoarea, o documentație exhaustivă și cu atât mai meritorie cu cât nu neglijează nici cele mai rare și/sau curioase lucrări pe această temă.

Urmează un capitol tratând *Contextul istoric* în care istoria Chilie este reconstituită din epoca bizantină și geneveză până la cea otomană și rusă cu aceeași acribie și recurs la totalitatea surselor cunoscute până astăzi. Cu o concluzie importantă, dar care ar merita să fie nuanțată după noi cercetări în arhivele otomane: „Dominația otomană (din 1484) a pus capăt prosperității Chilie și Cetății Albe”. Cele

două cetăți-orașe au rămas un timp etape importante pe drumurile comerciale care legau Asia de Europa de nord („drumul moldovenesc”) și drumul spre Brașov-Buda-Viena către Europa Centrală și de Sud. Pierderea lor s-a „răsfânt negativ asupra sistemului defensiv moldovenesc, dar și asupra întregii economii a țării”, scrie pe bună dreptate Mariana Șlapac, dar rolul lor a fost preluat de Brăila în cazul Țării Românești (ocupată de turci în 1538) și de Galați care a devenit principalul port dunărean al principatului Moldovei. Atacată și prădată de cazaci și de tătari în secolele XVII și XVIII, ocupată în mai multe rânduri de armatele rusești, Chilia a fost anexată de Rusia împreună cu toată Moldova de răsărit (rebotezată Basarabia) în 1812, retrocedată Moldovei după înfrângerea din războiul Crimeii (cel dintâi, al doilea fiind încă în curs) și aruncată în aer la 1856 odată cu revenirea Bugeacului (județele Cahul, Ismail și Bolgrad) la patria mamă.

Deși s-au făcut vinovați de distrugerea cetății, rușii ne-au lăsat o cantitate importantă de planuri, schițe și vedute ale Chiliei în secolele XVIII și XIX, ca și turcii, de altfel care au reparat (proiect important de reconstrucție din 1794 datorat unui inginer francez) și folosit cetatea până când au pierdut-o definitiv. Aceste documente, multe inedite sau prea puțin cunoscute, puse în valoare de autoare și comentate cu erudiție și competență, formează materia capitoului III (*Cetatea de piatră a Chiliei*) și revelă aspectul inițial al citadelei Chiliei: a fost construită foarte probabil de arhitecți italieni în secolul al XIV-lea după modelul *castellum*-ului romano-bizantin. Marile lucrări de fortificare întreprinse de Ștefan cel Mare în 1479 (anul când încheie o pace de scurtă durată cu Mahomed al II-lea a cărui moarte a dus la redeschiderea ostilităților) au ridicat o centură exterioară de zid pe un teritoriu de 7,5 hectare, ca și la Cetatea Albă. S-au creat astfel patru cetăți în interiorul noii incinte corespunzând curții civile (adăpostea comunitatea orașenească), curții de mijloc (zonă tampon) și curții garnizoanei, iar în centrul curții citadelei (sau curtea comandamentului militar) era ultimul azil al întregii piese defensive. Ansamblul astfel fortificat „atestă sursa lui bizantină – vestita cetate a Constantinopolului, unul din cele mai importante „difuzoare” de informație arhitecturală militară în lumea bizantină”, o perfectă ilustrare a conceptului „Byzance après Byzance” creat de Nicolae Iorga. Cetatea avea 22 de turnuri purtând nume pitorești ca Turnul Sângeros, Turnul Fetei, Turnul Elefantului, care îi permite autoarei să facă o instructivă incursiune în istoria militară și artistică a acestui mamifer, și altele.

Foarte interesant este excursul legat de Turnul Arapului care era situat aproape de o moschee purtând același nume și care poate fi atribuit sau dedicat unui mare demnitar otoman, eunucul negru (etio-pian/abisinian) Mehmed Aga Habesi însărcinat cu paza haremului imperial în vremea sultanului Murad al III-lea (1574-1595). Acest înalt personaj prima în 1589 terenurile din jurul actualului Ismail pentru a popula și organiza întreaga regiune bântuită de tâlhari și „zurbagii”, terenuri pe care a fondat în același ani orașul Mehmedabad, devenit ulterior Ismail. Aceste evenimente permit două observații: numele sub care erau cunoscuți etiopienii apare în Moldova la câțiva ani după moartea marelui eunuc (1590), mai precis în 1619 cu Lupu Hăbășescu. Acesta, deși probabil mai întunecat la piele, era român get-beget căci fiii lui se numeau Ion și Grigore. În niciun caz nu era un descendent al marelui eunuc negru care prin definiție nu putea avea copii, deși miniaturile contemporane îl reprezintă cu barbă, ornament pilos absent de pe fața acestei categorii de persoane.

O a doua constatare face parte din memoria colectivă și a intrat în folclorul moldovean. Faptele, povestite de A.A. Ilin-Tomici și reproduse de Mariana Șlapac, relatează o scenă de bătălie din războiul ruso-turc de la 1787-1791 când un ofițer rus, căpitanul Hripunov, dând brusc pînteni calului, a fost salvat de la moarte de un subofițer care a ucis pe soldatul turc ce-i amenința viața pe la spate. După cum relatează un martor ocular:

„În curând turcii au fost înfrânți și victoria a fost a noastră. Coborându-ne de pe cai, ne-am adunat ca de obicei într-un cerc; am început să râdem de felul cum a plecat Hripunov. «Da», a răspuns acesta, «turcul blestemat mai că nu mi-a tăiat gâtul». – Atunci toți au pufnit în râs : «Ce fel de turc! Arap mai negru ca tăciunile!» Hripunov nu a vrut să creadă, dar deoarece nu eram departe, ne-am pornit să vedem. Când am ajuns, Hripunov a strigat: «La naiba! Mi s-a părut alb ca făina». Acest fapt a stârnit râsul tuturor și a devenit proverb: „Arapul alb ca făina”.

Proverbul a fost probabil cunoscut de Ion Creangă care a utilizat acest oxymoron în povestea lui Harap Alb. Iată unde poate duce, între altele, lectura acestei cărți bogată în informații și documente de toate felurile, cu o ilustrație abundentă și variată.

Matei CAZACU,
doctor în istorie,

Centrul Național de Cercetări Științifice
(C.N.R.S.), Paris, Franța